

Мудрієвська І.І.

ДУ «Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України»

ФОРМУВАННЯ ТА ЗМІНА ПАРАДИГМИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ ПРО ДРУГУ СВІТОВУ ВІЙНУ У ШВЕЙЦАРІЇ (ЧАСТИНА ДРУГА)

У першій частині наукової розвідки були досліджені серйозні суперечності між офіційною політикою історичної пам'яті про Другу світову війну та результатами неупереджених досліджень науковців, напрацювань журналістів та митців у Швейцарській Конфедерації. Виявлено, що більшість післявоєнних історичних міфів були розвіяні до кінця 1980-х рр. і це спровокувало серйозну кризу історичної пам'яті, однак не зміну парадигми її розвитку.

У другій частині наукової розвідки акцентовано, що Швейцарська Конфедерація у 1990-х рр. доволі швидко та достойно відреагувала на міжнародні звинувачення у невідповідності її політики у воєнні роки заявленому нейтральному статусу, створивши Незалежну комісію експертів Швейцарії – «Друга світова війна» (Комісія Берж'є) (1996–2001 рр.). Досліджено причини створення, склад та напрями дослідницького пошуку Комісії Берж'є. Зазначено, що завдання експертів полягало в тому, щоб проаналізувати суперечливий період історії Швейцарії часів Другої світової війни. Висвітлено результати наукових напрацювань Комісії, що надали оцінку стосовно політики щодо біженців, неактивних рахунків після 1945 р., політики і закону про нейтралітет, проблеми Голокосту і питання політичної відповідальності. Підкреслено, що Міжнародна комісія експертів поставила під сумнів традиційний образ Швейцарії як країни з давніми гуманістичними традиціями, звинувативши країну в порушенні свого нейтралітету під час війни. Зроблено висновок, що результати фінального звіту Комісії Берж'є 2002 р., безсумнівно, ознаменували зміну парадигми історичної пам'яті Швейцарії про Другу світову війну. Цьому сприяло те, що влада країни офіційно визнала нові результати досліджень та здійснила практичні кроки задля виправлення помилок минулого. В результаті – вибілена пам'ять, яка була культивована і захищена упродовж майже п'яти десятиліть, була замінена більш складною та чесною перспективою про події війни.

Звернуто увагу, що результати роботи Комісії досі неоднозначно оцінюються як у швейцарському суспільстві так і в науковому середовищі, маючи прихильників та опонентів, що, в свою чергу, постійно породжує нові дискусії та дослідження.

Ключові слова: Швейцарська Конфедерація, історична пам'ять, Друга світова війна, Незалежна комісія експертів Швейцарії – «Друга світова війна», аналіз, фінальний звіт, зміна парадигми розвитку.

Постановка проблеми. Кожна держава провадить власну політику щодо вивчення минулого і подолання його обтяжливих наслідків. «У побутовому масовому сприйнятті концепція національної історії може виступати або як результат певного компромісу – своєрідного «суспільного договору» еліт, який ґрунтується на врівноваженому тлумаченні етапів та подій минулого, або як форма свідомої чи несвідомої міфотворчості чи зумисної перестановки політичних акцентів з міркувань політичної кон'юнктури. Намагання приховати або стерти з пам'яті «проблемне» минуле призводить до небезпечного перекручування історичних подій та фактів, до суцільного переписування історії.

У більшості успішних демократичних країн історична традиція кінець-кінцем набуває реалістичного

й об'єктивного характеру, що зумовлено професійними критеріями, фаховою відповідальністю науковців, освітньо-виховними потребами та висхідною спрямованістю суспільного розвитку. Коли йдеться про провідні, впливові держави, зацікавлені у поширенні позитивної інформації про себе у зовнішньому світі, то слід наголосити, що їхні державні органи сприяють підготовці узагальнених видань з історії, географії, економіки та культури своїх країн. Такі колективні праці віддзеркалюють виражений підхід авторитетних авторських колективів, який концентрує увагу на найбільш значущих подіях та узагальнених теоретичних висновках» [1, с. 173].

Історія кожної нації, як і життя окремої людини, більш чи менш рівною мірою складається з перемог і невдач. Характер особистості як

і характерні риси нації найкраще проявляються під час або після кризових ситуацій, потрясінь. Зрілий розвиток суспільної свідомості передбачає вихід за межі лінійних усталених моделей поведінки, що означає мовчазне сприйняття соціумом тлумачення влади будь-якого питання, а навпаки – пошук істини, глибинних причин тих чи інших подій, шляхів подолання проблем, що дозволили би зрештою виправити ситуацію шляхом компенсації невдачі або ж підняття «над» нею. «Загалом, масштабні історичні поразки або невдачі є «тестом на міцність» для кожної нації, а здатність реагувати на них адекватно – найкращою ознакою національної зрілості. Натомість докорінна зміна переконань здатна стати й імпульсом до оновлення суспільства, активізації його творчого потенціалу, «перезавантаження» національної історії, дозволяючи написати нову її сторінку «з чистого аркуша». Причому надзвичайно важливе значення для визначення перебігу подій має позиція національних еліт – політичних, інтелектуальних, ділових. Саме вони найчастіше здатні відіграти провідну роль у формуванні суспільної думки з того чи іншого питання» [2, с. 227, 236–237]. Кожне покоління по-новому реконструює і переповідає історичне минуле. Будучи демократичною країною Швейцарська Конфедерація зуміла пройти шлях переосмислення власної історії періоду Другої світової війни та радикально змінити парадигму розвитку історичної пам'яті про вказаний період.

Для України вивчення швейцарського досвіду переосмислення національної історії становить значний дослідницький інтерес. На сучасному етапі для нашої країни узагальнення накопиченого країнами світу досвіду застосування державної політики пам'яті, особливо в контексті аналізу способів досягнення успіхів та врахування невдач є вкрай актуальним та важливим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Детальний огляд швейцарської історіографії історії країни в роки Другої світової війни був здійснений нами у першій частині наукової розвідки. В другій частині наукової розвідки приділено увагу джерельній базі, зокрема документам Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна» (Комісія Берж'є) (1996–2001 рр.). Цінними джерелами для вивчення представленої теми дослідження є проміжні звіти 1997–2000 рр., 25 томів загальних звітів (2001–2002 рр.). Проміжні звіти і резюме до кожного з 25 томів розміщені на офіційному веб-сайті Комісії [3]. Для повного і всебічного розкриття теми вагому роль відіграв остаточний звіт «Швейцарія, націонал-

соціалізм і Друга світова війна» (2002 р., 7 розділів). Цей важливий документ, майже на 600 сторінок, став підсумковим у роботі Комісії і містить головні результати детального наукового пошуку експертів та висновки щодо ключових питань дослідження [4; 3].

Важливою складовою джерельної бази дослідження стали документи: «Вступне слово професора Ж.-Фр. Берж'є на прес-конференції 22 березня 2002», «Декларація Федеральної Ради з нагоди публікації підсумкового звіту «Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна», що також розміщені на офіційному веб-сайті Комісії Берж'є [5; 6].

Загалом інформаційна насиченість джерельної бази є достатньою для проведення дослідження і досягнення поставленої мети наукової роботи.

Вагомим науковим доробком для вивчення обраної теми дослідження, зокрема, і тих змін, яких зазнала політика історичної пам'яті у Швейцарії в результаті роботи Комісії Берж'є, є праця швейцарського історика К. Деюнга «Dissonant Memories: National Identity, Political Power, and the Commemoration of World War Two in Switzerland» [7]. Заслугує на увагу цікава робота з цієї ж проблематики Омс С. з Новоорлеанського університету (США) [8]. В українській історичній науці здійснено ґрунтовний історіографічний аналіз праць Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна» в науковій статті Печиборщ В.Ю. [9].

На нашу думку, у вітчизняній історіографії вивчення широкого спектру проблематики історичної пам'яті про Другу світову війну у Швейцарії є недостатнім. Зазначимо, що окремої праці присвяченої даній проблемі, зокрема, в контексті дослідження причин та суті змін у цій політиці на сьогодні ще не існує.

Мета наукової розвідки – дослідити специфіку змін в парадигмі розвитку швейцарської офіційної політики історичної пам'яті про Другу світову війну у зв'язку з результатами діяльності Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна».

Виклад основного матеріалу дослідження. Історична пам'ять – дієвий важіль впливу на суспільство: може сприяти зміцненню його консолідації, загальнонаціональної ідентичності. Однак зазначений важіль впливу за невірною застосування може призвести до протилежних результатів: зростання соціальної напруги, конфліктогенного потенціалу суспільства та навіть внесення напруження у міждержавні відносини з іншими країнами.

У 1990-х рр. між федеральною владою Швейцарії та впливовими єврейськими організаціями переважно зі США виник конфлікт, що тривав майже 5 років. Американські єврейські організації подали колективний позов проти швейцарських банків, вимагаючи повернути незліченні незатребувані активи, що датуються часами Другої світової війни, та тиснучи на швейцарські банки щодо оприлюднення власників неактивних банківських рахунків. Позов про реституцію від єврейських організацій дав поштовх великій кількості досліджень, проведених в американських та британських архівах. У ході цього конфлікту на шпальтах газет було надруковано низку статей, відбулося багато парламентських слухань, створено значну кількість різних комісій, метою яких було проаналізувати поведінку Швейцарії під час Другої світової війни. Процес широко висвітлювався міжнародними ЗМІ та перебував в центрі міжнародної уваги. Зокрема, слід було раз і назавжди вирішити дві історичні проблеми: про кошти євреїв – жертв геноциду у часи Другої світової війни, що зберігались у швейцарських банках, тобто питання так званих неактивних рахунків – тісно пов'язаного з принципом банківської таємниці, якого дотримувались швейцарські банки, та варіантами його реалізації в ході Другої світової війни та після її завершення, а також проблему операцій з награваним золотом у той самий період між Національним банком Швейцарії та Рейхсбанком Німеччини [9, с. 128–129; 8, с. 42].

Ці події стали причиною для створення Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна» (Комісія Берж'є). Створена з ініціативи уряду Комісія Берж'є провела надзвичайно серйозну роботу задля відновлення історичної справедливості щодо поведінки країни в 1930–1940-х рр. Тематика доповідей і звітів Комісії, навколо яких зосереджувалась її дослідницька робота в 1996–2001 рр., стосувалася зовнішньоекономічної та гуманітарної політики Швейцарської Конфедерації в роки Другої світової війни [9, с. 133].

На діяльність Комісії парламент Швейцарії виділив 22 млн. швейцарських франків [3].

У 1990-х рр. Швейцарія відчула на собі наслідки як подій Другої світової війни так і того, що уряд упродовж десятиліть намагався замовчувати швейцарське співробітництво з нацистами, купівлю нацистського золота швейцарськими банками, роль Швейцарії як центру викраденого мистецтва, співпрацю з секретними розвідувальними службами, відмову прийняття до країни

єврейських біженців. Як вже зазначалося у першій частині нашої наукової розвідки це проявилось у серйозному зіткненні між офіційною політикою історичної пам'яті та результатами наукових досліджень. Розбіжність не могла вже бути більшою, ніж, як приклад, між офіційно схваленим образом взірця добродетельності – коліски Червоного Хреста і звинуваченнями, які зображали країну як свідка, спостерігача Голокосту, що наживається на чужих стражданнях. Міфи про суворий нейтралітет країни, «Національний редут», отождолення образу Швейцарії з образом доброго самарянина були остаточно розвінчані. Новий образ швейцарського минулого часів Другої світової війни у 1990-х рр. став жорстким тривожним дзвінком для швейцарської нації та породив глибоку кризу ідентичності. Ж.-Ф. Берж'є, описуючи ідеологічно-моральний клімат у Швейцарії того періоду, зазначив, що швейцарці вже не могли осмислити свою історію і стали дезорієнтованими, і як наслідок – все це знайшло своє відображення в безпрецедентній кризі швейцарської совісті [8, с. 43–44].

В той самий час швейцарське суспільство було дуже здивоване цими новими дебатами, не зважаючи, що ці проблеми вже детально висвітлювалися в окремих історичних дослідженнях, і тепер це вже були не просто кілька швейцарських істориків і журналістів, які зосереджувалися на болючих питаннях воєнного минулого, і кого можна було назвати марксистом або проігнорувати [7, с. 60].

Однак, не зважаючи на вище викладене, можна стверджувати, що в середині 90-х рр. ХХ ст. Швейцарська Конфедерація доволі швидко та достойно відреагувала на міжнародні звинувачення у невідповідності її політики у воєнні роки заявленому нейтральному статусу, створивши спеціальну Комісію. Головні проблеми, зазначені вище, стали підґрунтям звинувачень на адресу влади Конфедерації та, як наслідок, створення і роботи Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна».

З одного боку створення спеціальної комісії нагадувало метод, яким користувався швейцарський уряд раніше – замовлення звітів (Біла книга Нефа 1945 р., звіт К. Людвіга 1957 р., звіт Е. Бонжура 1962 р.), що надавав йому перевагу у контролі над історичною пам'яттю упродовж десятиліть. Проте враховуючи той факт, що уряд неодноразово успішно здійснював спроби формування та контролю історичної пам'яті, і спричинив кризу 1990-х рр. Але ця Комісія була іншою,

оскільки, по-перше, вона була міжнародною комісією істориків, по-друге – до її складу ввійшли фахівці з банківських активів епохи Голокосту та провідні експерти з нацистської економічної та фінансової політики [8, с. 44–45].

Комісія була міжнародним органом з президентом, чотирма членами з Швейцарії та чотирма з інших країн (Велика Британія, Ізраїль, Польща та США), усі з яких були призначені на підставі їх професійного досвіду. В Комісії працювало близько 30 наукових асистентів у Швейцарії. Також були дослідницькі групи в США, Німеччині та Польщі. До складу Комісії не входили представники швейцарської влади чи зацікавлених груп інтересів. Будучи незалежним органом його члени виконували свій дослідницький мандат у повній академічній автономії. Уряд Швейцарії зобов'язався опублікувати звіти Комісії в повному обсязі [3].

До складу Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна» входили: Ж.-Фр. Берж'є – голова Комісії (Швейцарія), В. Бартошевський (Польща), С. Фрідлендер (Ізраїль), Г. Джеймс (США), Х. Янц (США), Г. Крайс (Швейцарія), Ж. Пікар (Швейцарія), Я. Таннер (Швейцарія), Д. Тюрер (Швейцарія), М. Велті (Швейцарія) [3].

«Робота Комісії була визначена за 6-ма напрямами досліджень:

1) міжнародні відносини, які включають швейцарську зовнішню політику в цілому й зовнішньоекономічну політику зокрема;

2) історія фінансового сектора і його окремих галузей та суб'єктів (банків, страхових компаній, посередників, суб'єктів державного управління);

3) сфера трансферів капіталу, пов'язаних з розвитком відносин з Німеччиною, Італією, Францією (Віші);

4) комерційні та промислові підприємства, пов'язані з зовнішньоекономічною, військово-економічною політикою та політикою в сфері зайнятості;

5) політика стосовно біженців та іноземців у 1933–1952 рр.;

6) позиція центральної влади Швейцарії в післявоєнний період» [9, с. 129].

Упродовж 1997–2000 рр. Комісія опублікувала низку проміжних звітів, які представляють основні напрями її досліджень [3].

В 2001–2002 рр. Комісія Берж'є представила власні остаточні результати роботи у 25 томах. Їх зміст – це матеріали і результати наукових напрацювань, які зібрав колектив вчених по всіх заяв-

лених перед початком роботи напрямах. Крім виконання дослідницьких завдань, у роботах представлений аналіз джерел з швейцарських і зарубіжних державних та приватних архівів. Ці видання представляють унікальну відправну точку для поглибленого всебічного вивчення даної епохи у Швейцарії та за кордоном після завершення роботи Комісії [3].

19 грудня 2001 р. закінчився мандат і Комісія була розпущена. 22 березня 2002 р. було оприлюднено й подано на розгляд Федеральній Раді остаточний звіт «Швейцарія, націонал-соціалізм і Друга світова війна», а також останні сім дослідницьких робіт [3].

В першому розділі (вступі) до підсумкового звіту описано, як у середині 1990-х рр. визначення ролі Швейцарії у Другій світовій війні стало темою міжнародної дискусії, а також стан дослідження теми на сучасному етапі. Зазначено про особливий статус Комісії, а саме надання їй 1996 р. на 5-ти річний термін безпрецедентного привілейованого доступу до архівів від федерального уряду. Розділ другий присвячений дослідженню національного і міжнародного виміру швейцарської історії в міжвоєнний період та період 1939–1945 рр., коли стали можливими злочини нацизму. Третій розділ звіту стосується дослідження політики Швейцарії щодо біженців. Дослідники Комісії критично оцінили статистичні дані щодо прийняття і відмов для біженців з попередніх досліджень (проміжний звіт «Швейцарія і біженці у нацистську епоху» грудень 1999 р.). В четвертому розділі проаналізовано зовнішньоторговельні зв'язки швейцарських компаній і/або їхніх дочірніх підприємств та їхні операції з активами, головним чином у зоні нацистського впливу. В п'ятому розділі проаналізовано предмет дослідження з юридичної точки зору, зокрема діяльність уряду Швейцарії часів Другої світової війни крізь призму юридичних аспектів: політику щодо біженців, дипломатичний захист швейцарських євреїв, проживаючих за кордоном, політику нейтралітету, питання пограбованого золота, пограбованих культурних цінностей та торгівлі цінних паперів, проблему неактивних рахунків. Шостий розділ присвячено праву власності на майно жертв нацистського режиму в період після завершення війни, проаналізовано спроби вирішення проблеми в 1946 та 1962 рр. У сьомому розділі надано оцінку поведінці швейцарських діячів тих часів, які приймали відповідні рішення у політиці, економіці, законодавстві Швейцарії стосовно невинно потерпілих від нацистського

режиму, критично переосмислено історіографію теми періоду «холодної війни». Отже, Комісія підсумовувала результати дослідження та надала оцінку стосовно політики щодо біженців, неактивних рахунків після 1945 р., політики і закону про нейтралітет, проблеми Голокосту і питання політичної відповідальності. В той самий час, Комісія висловила своє заперечення тезі, що Швейцарія нібито затягувала війну [3; 4].

Результати болісного звіту Комісії Берж'є 2002 р., безсумнівно, ознаменували зміну парадигми в історичній пам'яті Швейцарії про Другу світову війну.

22 березня 2002 р. на прес-конференції під час виступу голови Комісії Ж.-Фр. Берж'є було підбито підсумки роботи цього органу і зазначено, що завдання експертів полягало в тому, щоб пролити світло на певний суперечливий або недостатньо проаналізований період історії Швейцарії, період, в який виявилось, що країна, тобто її політична влада та ті, хто приймали економічні рішення, можливо, занедбали свої обов'язки. Наголошено, що фактично, їхнє дослідження вказало на три сфери, в яких були виявлені недоліки, навіть досить кричущі, у виконанні цих обов'язків [5].

Перша – політика швейцарського уряду та його кантонів щодо біженців. Це, безумовно, найделікатніша сфера, оскільки вона стосується життя тисяч людей. Комісія визнала, що ця політика була надмірно обмежувальною. Є факт того, що значній кількості людей, чиє життя було в небезпеці, було відмовлено без потреби. Також у тих, кого прийняли, не завжди поважали людську гідність. Стверджується, що влада знала, яка доля чекає жертв і, що більш гнучка й великодушна позиція не призвела б до нестерпних наслідків ні для суверенітету країни, ні для рівня життя її громадян. Саме в цьому контексті Комісія підтримала твердження, можливо, провокаційне за формою, але, тим не менш, відповідне фактам: політика щодо біженців швейцарської влади сприяла найжорсткішій з нацистських цілей – Голокосту [5].

Голова Комісії Ж.-Фр. Берж'є зазначив, що друга сфера стосується поступок, які Швейцарія і частина бізнесу зробили державам Осі. Видатний історик підкреслив, що ніхто не може поставити під сумнів те, що ці поступки були необхідними: від них цілком очевидно залежало економічне та політичне виживання Швейцарії. Це може здатися суперечливим, але певний ступінь співпраці з нацистською економікою становив елемент опору могутньому сусіду і являв собою складову стратегії національної оборони.

Акцентовано, що взагалі не було випадків, коли їхнє дослідження виявило будь-яку співпрацю, яка могла б ґрунтуватися на ідеологічній мотивації чи певному типі симпатії до нацистського режиму як з боку державних установ, так і з боку швейцарських компаній. Бізнес бачив шанс отримати прибутку; інші, як і сама держава, розглядали свої дії як умову виживання. Однак співпраця не відповідала суворому дотриманню нейтралітету Швейцарії. Звернуто увагу, що обов'язки, встановлені законом про нейтралітет, виглядають як викривлені. Найяскравішими прикладами є так звані кредит на мільярд франків, поставки федеральних військових матеріалів і відсутність належного контролю за залізничним рухом між Німеччиною та Італією [5].

Порушення мали місце в експорті та неналежному контролі за транзитом військових матеріалів, а також у наданні позик Німеччині та Італії для використання у воєнному господарстві. Швейцарія часто ховалася за своїм нейтралітетом, і цей самий нейтралітет був неналежним чином використаний для виправдання не лише прийнятих рішень в усіх сферах, а й бездіяльності з боку Держави [8, с. 47].

Відзначено, що нарешті, третя сфера відповідальності, яка була виконана не належним чином, стосується питання реституції після закінчення війни. Ні Швейцарська Конфедерація через свої недосконалі законодавчі положення, ні приватний сектор промисловості, банки, страхові та транспортні компанії, художні галереї та музеї не надали цьому питанню належного значення, своєчасно вживаючи заходів, необхідних для того, щоб повернути законним бенефіціарам володіння своїми активами. Стверджується, що причина цього недоліку не була зловмисною, і не мала на меті отримати вигоду з нещастя жертв. Перш за все, це було через недбалість і невизнання проблеми. Ця політика призвела до існування проблеми, що має назву «активи без спадкоємців» або «неактивні рахунки» і, яка лежить в основі претензій на майно [5].

Проте зазначені вище питання, не були єдиними, які намагалася з'ясувати Комісія. З цими питаннями пов'язано багато інших, наприклад, використання близько 11 000 примусових робітників на швейцарських виробничих підприємствах, розташованих у нацистській Німеччині, маскуванні німецьких та італійських інтересів, транзит нацистських коштів та ін. Голова Комісії Берж'є підкреслив, що окреслені проблеми не вирішені в остаточній мірі. Дослідження потрібно

продовжувати. Відтепер воно має виходити за межі національних горизонтів і проводитися в загальносвітовому масштабі. Адже більшість питань, які виправдано заслуговують на увагу, байдужі до національних кордонів і вони мають уникати окремих точок зору, властивих певній окремій зацікавленій нації, натомість потребують комплексного підходу для пошуку шляхів їх дослідження та вирішення [5].

Після представлення остаточного звіту діяльності Комісії і виступу її голови професора Жана-Франсуа Берж'є Федеральна Рада цього ж дня – 22 березня 2002 р. відреагувала, оприлюднивши документ під назвою «Декларація Федеральної Ради з приводу публікації остаточного звіту Незалежної комісії експертів: «Швейцарія – Друга світова війна» [6].

Федеральна Рада подякувала голові Комісії Ж.-Фр. Берж'є, швейцарським та іноземним експертам, а також дослідницьким співробітникам за високу якість і широкий спектр їхньої роботи, виконаної в умовах, які не завжди були легкими.

У згаданому вище документі зазначено, що політична влада Швейцарії вважає, що нинішнє та майбутнє покоління швейцарців мають бути краще поінформовані про поведінку їхньої країни в той період світової історії, коли головні людські цінності були під страшною загрозою. Хоча низка історичних досліджень уже опубліковано, ці болочі питання залишаються відкритими і потребують подальшого вивчення і роз'яснення [6].

Підкреслено, щоб отримати більш чіткі відповіді щодо минулого, необхідно було забезпечити повну незалежність, а також найвищий ступінь прозорості роботи Комісії, тому її членам були надані для роботи державні та приватні архіви, а результати досліджень опубліковані в повному обсязі. Таким чином, Швейцарія може бути впевненою в зусиллях, які вживаються для кращого розуміння власної історії. У цьому контексті Федеральна Рада прийняла до відома остаточні результати роботи Комісії. Тепер усі громадяни Швейцарії, особливо науковці та вчителі, мають сформулювати власну думку, обговорити та доповнити результати [6].

У Декларації Федеральної Ради відмічено, що Комісія вказала на те, що політичні лідери Швейцарії не завжди реагували на гуманітарні потреби того часу. В основному це стосується політики Швейцарії щодо біженців. Той факт, що Швейцарія надала притулок більшій кількості переслідуваних людей, ніж відмовила, не пом'якшує її відповідальності ні перед тими, хто був дис-

кримінований у результаті штампу «J», ні перед тими, кому вона відмовила і кинула на невимовні страждання, депортацію, смерть. Федеральна Рада усвідомила ті помилки, за які вона принесла свої вибачення в 1995 р. Однак в Декларації чітко вказано на те, що дослідження Комісії дало можливість експертам відкинути три серйозні звинувачення, які були зроблені щодо поведінки Швейцарії упродовж досліджуваного періоду, і зробити наступні висновки: економічні відносини Швейцарії з Третім Рейхом не затягнули війну; через територію Швейцарії не пройшов жоден депортаційний поїзд; і образ швейцарської банківської системи, яка побудувала своє багатство на активах жертв нацистського режиму, не ґрунтується на фактах [6].

Звернуто увагу на те, що дослідження Комісії встановили явні випадки недбалості після війни щодо реституції власності. Федеральна Рада висловила жаль щодо всіх тих осіб, які постраждали від наслідків цього і сподівається, що заходи, вжиті за останні кілька років, сприятимуть виправленню цих помилок і випадків недбалості [6].

Зазначено, що у швейцарських банках було проведено розслідування безпрецедентного масштабу для виявлення незатребуваних активів. Опубліковано три списки рахунків, позовні вимоги щодо цих рахунків розглядаються в арбітражному суді. Подібна процедура проводиться і в страховій галузі. Швейцарська Конфедерація також вжила заходів щодо реституції власності в трьох сферах: незатребувані активи, які були виявлені упродовж 1960-х рр., але були сплачені до фонду; депозитні рахунки колишніх біженців; награвані витвори мистецтва. Крім того, швейцарська бізнес-спільнота та Національний банк Швейцарії внесли близько 300 млн швейцарських франків до гуманітарного фонду. Нарешті, щоб підвищити рівень обізнаності про права людини та зробити внесок у запобігання расизму та боротьбу з ним, Федеральна Рада – у відповідь на звіт Комісії про біженців у 1999 р. – створила кредитну лінію у розмірі 15 млн швейцарських франків упродовж п'яти років. Проектний фонд уже підтримав багато ініціатив у цій сфері [6].

В Декларації підкреслено, що своєю роботою Комісія сприяла кращому розумінню швейцарської історії. Федеральна Рада висловила сподівання, що висновки Комісії будуть прийняті широкою аудиторією і закликала громадян Швейцарії подумати над безцінним роз'ясненням їхнього минулого, водночас визнаючи, що минулі помилки неможливо повністю виправити, наголосила на кращому

усвідомленні зобов'язань перед сьогоднішніми жертвами [6].

Криза 1990-х рр. призвела до того, що Швейцарія виплатила мільярди швейцарських франків компенсації жертвам Голокосту, які постраждали від швейцарського небажання оприлюднити тисячі незатребуваних активів, розміщених у швейцарських фінансових установах під час війни. Це призвело до різкої зміни парадигми історичної пам'яті про війну. Вибілена пам'ять, яка була культивована і захищена упродовж майже п'яти десятиліть була замінена більш складною та чесною перспективою про події війни [8, с. 47].

Підсумовуючи, варто зазначити, що «результати роботи Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна» мали значні наслідки як для змін у самосвідомості швейцарського суспільства, так і для формування іміджу Швейцарії в очах світового співтовариства. Фактично, Комісія Берж'є поставила під сумнів традиційний образ Швейцарії як країни з давніми гуманістичними традиціями, і тим більше надала докази на користь звинувачень країни в причетності до Голокосту. Положення підсумкового звіту Комісії досі неоднозначно оцінюються як серед пересічних швейцарців так і серед науковців, що постійно породжує все нові й нові дискусії та дослідження» [9, с. 132-133].

Після оприлюднення результатів Комісії Берж'є з'явилися праці швейцарських науковців, які намагалися критично оцінити результати її роботи. В цьому контексті нашу увагу привернула праця Ж.-К. Ламбелета. Дослідник за допомогою статистичних підрахунків стверджував, що експерти перебільшили провину Швейцарії у наслідках війни 1939-1945 рр., а також відстоював точку зору про те, що закриття швейцарського кордону у 1938 та 1942 рр. мало незначний вплив на ситуацію із біженцями у Європі, оскільки, за окремі дні було зроблено близько сотні відмов [10].

Результати цієї Незалежної комісії експертів розглядалися багатьма представниками суспільства як офіційно переглянута історія держави, оскільки Комісія була створена самим урядом. Багато лівих політиків, інтелектуалів і журналістів визнали цю еволюцію новим історичним образом, тоді як національні консервативні політики та представники воєнного покоління висловлювали різку критику. Особливо військові ветерани вбачали обговорення швейцарської політики щодо євреїв і економічне співробітництво з державами Осі як насмішку з їхнього обов'язку під час війни. Підтримані правими політиками, ветерани роз-

критикували те, що більшість істориків, які досліджували військовий час народилися після 1945 р. і тому були не в змозі зрозуміти ситуацію воєнного часу [7, с. 60].

К. Деюнг зазначає, що використовуючи концепцію німецьких дослідників Я. і А. Ассманн щодо аналізу вшанування пам'яті про Другу світову війну у Швейцарії, можна констатувати, що відбулася суттєва зміна в культурній пам'яті після закінчення «холодної війни». До кінця 1980-х рр. уряд Швейцарії підтримував офіційний образ минулого, який підкреслював незалежність Швейцарії та здатність захищати країну військово. Згодом стало зрозуміло, що в епоху глобалізованої економіки не можна було ігнорувати тиск такої країни, як Сполучені Штати Америки або організації міжнародних євреїв щодо перегляду власного минулого. Крім того, влада усвідомлювала, що традиційний історичний образ був перешкодою для інтеграції Швейцарії в міжнародні організації на кшталт ООН або ускладнював відносини з Європейським Союзом. Це пояснює готовність уряду встановити незалежну комісію істориків і прийняти, навіть неохоче, результати історичних досліджень, які до того часу вона ігнорувала. Це ознака того, що факт вшанування пам'яті воєнних років, навіть якщо вони є виразною, відмінною національною особливістю – завжди залежать від еволюції в міжнародній політиці. Центральна точка нового погляду на історію Швейцарії була такою, що Швейцарія не була невинною країною під час Другої світової війни, оскільки мала економічне співробітництво з владою держав Осі та здійснювала антисемітську політику щодо єврейських біженців. Після закінчення «холодної війни», стало політично та економічно необхідно включити травматичну пам'ять про Голокост до культурної пам'яті країни. Багато членів покоління воєнного часу не могли зробити так. Це призвело до суперечностей між комунікативною пам'яттю покоління воєнного часу та модифікованою культурною пам'яттю, яка була схвалена в результаті нових історичних досліджень [7, с. 61].

Окремо слід зазначити про проект усної історії – «Archimob». Мета Archimob (є аббревіатурою від «Архіви мобілізації») полягає у спробі зрозуміти, що пережили представники воєнного покоління в період 1930-1945 рр. і як вони запам'ятали цей період через півстоліття. У період з 1999 по 2001 рр. було взято інтерв'ю у понад 500 свідків Другої світової війни. Опитувані належали до різних груп населення, зокрема це були солдати, домогосподарки, робітники на фабриках,

фермери, комуністи, єврейські біженці, польські учасники, швейцарські євреї. Співбесіди тривали понад дві години і знімалися на відео. Матеріал більше 1 тисячі годин свідчень надав можливість створити серію документальних фільмів, дві книги – одну французькою та одну німецькою мовами, а також мультимедійну виставку – «L'Histoire c'est moi», що гастролювала кількома швейцарськими містами. Інтерв'ю, проведені дослідниками проєкту «Archimob» показали, що покоління воєнного часу є набагато менш однорідним, ніж завжди припускалося, хоча більшість свідків висловлювали свою незгоду щодо останніх історичних робіт про Швейцарію в роки Другої світової війни [7, с. 61-62].

К. Деюнг вказує, що комунікативна пам'ять багатьох представників генерації періоду війни складається з двох рівнів. Перший рівень передає образ об'єднаної нації, що чинить опір. Цей образ був домінуючим у публічній сфері упродовж тривалого часу і був важливим моральним ресурсом для багатьох швейцарців під час війни. Це пояснює чому вони захищають цей образ, навіть якщо знають, що реальність за цим образом була більш дискусійною, ніж було визнано публічно упродовж десятиліть. Другий рівень складають особисті спогади, які часто суперечили офіційній пам'яті про Другу світову війну у Швейцарії, тому розповідалися лише в приватній або напівприватній співбесіді. Для багатьох представників воєнного покоління було цілковитим шоком бачити, що саме ці суперечливі спогади ставали заголовками національних та міжнародних газет. Вони все ще сприймали пропаганду воєнного часу: «Wer nicht schweigen kann, schadet der Heimat» («Той, хто не вмів мовчати, шкодить власній країні») [7, с. 63-64].

Висновки. Підсумовуючи, слід зауважити наступне. Звичайно головною ціллю Швейцарії у період 1939-1945 рр. було збереження державного суверенітету країни в умовах глобального збройного конфлікту, також була потреба утримання традиційних економічних зв'язків з країнами, які брали участь у війні. Головними інструментами для досягнення цієї мети стали гнучка зовнішня політика, створення широкомасштабного плану оборони країни у разі нападу на неї та мобілізація всіх наявних у державі збройних сил, кредитна політика для забезпечення потреб власної економіки, розробка і запровадження загальнодержавної ідеології «духовна оборона».

Задля підтримки і виправдання перелічених вище напрямів діяльності влади, а також для зміц-

нення національної ідентичності та консолідації, підтримки іміджу країни за кордоном у другій половині ХХ ст. уряд Швейцарії та ключові військові діячі, історики доклали значних зусиль, щоб інтегрувати швейцарське минуле часів Другої світової війни в сконструйований і добре захищений національний нарратив. Наріжним каменем у збереженні стала історична пам'ять про війну з образом Швейцарії як нейтральної, добре укріпленої, гуманітарної країни в серці Європи. З роками інтелектуали, митці та молоде покоління істориків намагалися відтворити більш реалістичну та правдиву картину ролі Швейцарії під час війни. І лише наприкінці 1980-х рр. швейцарські міфи на вказану тематику були розвіяні. Саме завдяки цьому стали можливими виважені оцінки та пам'ять про національну історію. Цей підхід вимагає особливого почуття відповідальності за власне минуле.

З деконструкцією національних міфів про роль країни у Другій світовій війні та розкритті частини власної історії, що суперечить самооцінці швейцарського суспільства, Швейцарія, здавалося, втратила частину своєї ідентичності.

Варто зауважити, що найбільше постраждала у 1990-х рр. національна гордість країни. Швейцарці надзвичайно пишаються своєю країною, її процвітанням, природною красою та відносною ізоляваністю від світу. Десятиліттями вони культивували власну громадянську культуру, як важливий чинник розбудови демократичної, правової держави та високі стандарти життя. Те, що сталося в 1996 р., розкололо націю на два табори: самозвані «патріоти», які дотримувалися старих міфів, та «прогресисти» (або на думку окремих осіб – «зрадники»), хто прийняли темніші аспекти швейцарського минулого [8, с. 49].

Міжнародна комісія експертів звинуватила країну в порушенні свого нейтралітету та нехтуванні його гуманітарним обов'язком під час війни. Швейцарія повинна була знайти спосіб, як жити з пам'яттю про своє минуле і як включити її у свою національну самосвідомість. Влада Швейцарії зуміла знайти підходящий спосіб, що проявився в офіційному визнанні нових результатів досліджень, здійсненні практичних кроків задля виправлення помилок минулого і, як наслідок, – зміні парадигми офіційної національної історичної пам'яті про Другу світову війну. Важливо те, що критичні висновки Незалежної експертної комісії Швейцарії – «Друга світова війна» про роль Швейцарії в 1939-1945 рр. посприяли відкритим дискур-

сам про минуле країни. В цілому звіти Комісії Берж'є нарешті стали великим кроком на шляху Швейцарської Конфедерації до прийняття свого складного й неоднозначного минулого пері-

оду Другої світової війни. Завдяки проведенням заходам в історичній політиці в Швейцарії поступово сформувався громадський консенсус щодо винесення уроків з минулого.

Список літератури:

1. Толстов С. В. Концепція державного становлення та розвитку США в контексті політико-ідеологічних суперечностей. *Теоретико-методологічні засади дослідження історичної пам'яті* : збірник наукових праць / за заг. ред. д.і.н., проф., члена-кореспондента НАН України Кудряченка А. І. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 172–195.
2. Вознюк П. Ф. Фактор поразки в національній історії та колективній пам'яті. *Консолідуючий потенціал політики пам'яті: загальні закономірності та національні особливості* : збірник наукових праць / за заг. ред. член-кор. НАН України, д.і.н., проф., Кудряченка А. І. Київ : Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. С. 227–239.
3. Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (ICE). URL: <https://www.uek.ch/en/>
4. Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War: Switzerland, National Socialism, and the Second World War. Final Report. Pendo Editions, Zurich, 2002, 597 p.
5. Introductory speech by Jean-François Bergier at the press conference of 22nd March 2002. *Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (ICE)*. URL: <https://www.uek.ch/en/>
6. Declaration of the Federal Council on the occasion of the publication of the final report of the “Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War” (22nd March 2002). *Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (ICE)*. URL: <https://www.uek.ch/en/>
7. Dejung Ch. Dissonant Memories: National Identity, Political Power, and the Commemoration of World War Two in Switzerland. *Oral History*. Autumn 2007. P. 57–66.
8. Ormes S. A Masterable Past? Swiss Historical Memory of World War II. An Honors Thesis. 2011. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/303944158.pdf>
9. Печиборщ В. Ю. Контраверсійні теми в історії Швейцарської Конфедерації періоду Другої світової війни (історіографічний аналіз праць Незалежної комісії експертів Швейцарії – «Друга світова війна»). *Сторінки історії*. Вип. 39. Київ : НТУУ «КПІ», 2015. С. 126–134.
10. Lambelet J.-Ch. Kritische Würdigung des Bergier-Berichts „Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus“. *Sweizer Monatshefte : Zeitschrift für Politik, Wirtschaft, Kultur*. Band (Jahr): 80 (2000). Heft 3. URL: <https://www.e-periodica.ch/cntmng?pid=smh-002%3A2000%3A80%3A%3A704>

Mudriievska I.I. FORMATION AND CHANGE OF THE PARADIGM DEVELOPMENT OF THE HISTORICAL MEMORY ABOUT THE WORLD WAR II IN SWITZERLAND (PART TWO)

In the first part of the scientific research, serious contradictions between the official politics of memory about the World War II and the results of unbiased research of scientists, the work of journalists and artists in the Swiss Confederation were studied. The article revealed that most of the post-war historical myths had been dispelled by the end of the 1980s, and this had provoked a serious crisis of historical memory, but not a change in the paradigm of its development.

In the second part of the scientific research, it is emphasized that the Swiss Confederation in the 1990s reacted quite quickly and worthy to international accusations of the discrepancy of its policy during the war years with the declared neutral status by creating the Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War (Bergier Commission) (1996-2001). The reasons for the creation, composition and research directions of the Bergier Commission are studied. It is noted that the task of the experts was to analyze the controversial period of the history of Switzerland during the World War II. The results of the scientific research of the Commission, which provided an assessment of refugee policy, unclaimed assets after 1945, policy and law of neutrality, Holocaust issues, and the issue of political responsibility are highlighted. It is emphasized that the International Commission of Experts questioned the traditional image of Switzerland as a country with ancient humanistic traditions, accusing the country of violating its neutrality during the war. It is concluded that the results of the final report of the Bergier Commission in 2002 undoubtedly marked a paradigm shift of the historical memory about the World War II in Switzerland. This was facilitated by the fact that the country's authorities officially recognized the new research results and took practical steps to correct the mistakes of the past. As a result, the whitewashed memory that had been cultivated and protected for almost five decades was replaced by a more complex and honest perspective on the events of the war.

It is noted that the results of the Commission's work are still ambiguously evaluated both among Swiss society and scientists, having supporters and opponents, which, in turn, constantly generates new discussions and research.

Key words: *Swiss Confederation, historical memory, World War II, Independent Commission of Experts Switzerland – Second World War, analysis, final report, change of the paradigm development.*